

Orosz Magdolna:

E.T.A. HOFFMAN FANTASZTIKUS MESÉINEK SZERKEZETE

1. A "lehetséges világok" elméletét elsősorban a logikában, majd onnan kiindulva a természetes nyelvek logikai-szemantikai elemzésében egyre gyakrabban használják fel egyes kérdések megoldására. Ez a fogalom ugyanis alkalmasnak látszik arra, hogy segítségével a nyelvi kijelentések jelentését, referenciális viszonyaik problémáit megragadjuk. Annak ellenére azonban, hogy e fogalom logikai és nyelvészeti alkalmazása jónéhány területen hozott eredményeket, még igen sok kérdés tisztázatlan, illetve vitatott a logikai elméleteken belül is /pl. a "lehetséges világok" ontológiai státusa, a bennük szereplő individuumok jellege, a "lehetséges világok" felépítésének módja, a rajtuk értelmezett elérhetőségi reláció tulajdonságai és ilymódon a különbözőképpen meghatározható modális logikai rendszerek viszonya stb./.

Ennek ellenére a "lehetséges világok" fogalmát újabb területeken is lehet alkalmazni, feltéve, hogy alkalmazási körüket, jellegüket pontosan körülhatároljuk. Ilyen alkalmazási területnek kínálkozik az irodalomelmélet, szorosabban véve főként a narratív szövegek elmélete, mert így e szövegek bonyolult összefüggéseit pontosabban fel lehet tárni. A "lehetséges világok" fogalma segítségével az irodalmi, illetve narratív szövegeknek két fontos aspektusa ragadható meg: egyrészt e szövegek referenciális viszonyai, esetleg fiktív jellegük, amennyiben feltételezzük, hogy a fiktív /irodalmi/ szövegeknek a valós világhoz fűződő közvetlen referencia-kapcsolata megszűnik, és a szövegben un. fiktív "lehetséges világok" tételeződnek. Másrészt pedig fontos szerepet tölthet be a "lehetséges világok" fogalma ezen narratív szövegek belső szemantikai relációinak feltárásában is. Ugyanakkor viszont szem előtt

kell tartanunk azt a tényt is, hogy az irodalmi elbeszélő szövegek a nyelvre mint elsődleges rendszerre épülő másodlagos rendszert jelentenek¹, s így a szorosabban vett nyelvi-logikai szabályszerűségeken kívül más szabályszerűségek is érvényesülnek bennük. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az irodalmi elbeszélő szövegek esetében mindig szövegekről, mint nagyobb nyelvi egységekről van szó, amelyek struktúrája meglehetősen bonyolult, így a "lehetőséges világok" logikai fogalmát is az irodalomelméleti alkalmazás szükségleteihez kell igazítani. Ily módon e fogalom irodalomelméleti alkalmazása feltétlenül konkrét vizsgálatokat, részletes szöveginterpretációkat igényel, amelyek segítségével azután pontosabb képet kaphatunk a "lehetőséges világok" fogalmának e területen való alkalmazhatóságáról, az esetleges módosításokról is.

2. Vizsgálataink során E.T.A. Hoffmann fantasztikus meséinek elemzéséből indultunk ki. E mesék igen összetettek, bonyolult motivum- és szimbólumviláguk eléggé megnehezíti értelmezésüket. Mégis, a részletes elemzés alapján feltárható a mesék közös alapszerkezete, amelynek segítségével az egyes mesékben előforduló bizonyos variációk is jól magyarázhatók. A mese-modell központi kategóriája egy, az elemzés alapján bevezetett és értelmezett "lehetőséges világ"-fogalom. Ugyanis már az elemzés során elkülöníthető néhány nagyobb szövegegység, amelyek leírására, kapcsolataik bemutatására a "lehetőséges világ" fogalma látszott legalkalmasabbnak.

Az elvont mese-modell ismertetése előtt azonban röviden összefoglaljuk két E.T.A. Hoffmann-mese elemzésének eredményeit. E célra Hoffmann első, illetve utolsó meséjét /Der goldne Topf, illetve Meister Floh/ választottuk ki, mert ezek - egy fejlődés két végpontjaként - a közös vonások mellett szemléltetik a különbségeket is. /Itt a "lehetőséges világ" fogalmát bizonyos értelemben még intuitív módon, a szöveg nagyobb egységeinek jelölésére használjuk, pontos értelmezésüket később adjuk meg./

2.1. A Der goldne Topf c. mesében Anselmus diák, a mese főszereplője a polgári világban él és próbál boldogulni. Egyes tulajdonságai /ügyetlenség, divatjamúlt ruházat, pénztelenség/ miatt mégsem illeszkedik teljesen ebbe a világba, amelynek főbb jellemzői éppen az Anselmusnál hiányzó tulajdonságok /ügyesség, divatos ruházat, társadalmi siker/. A polgári világnak ellentmondó tulajdonságok viszont éppen annak feltételét jelentik, hogy Anselmus más, a polgári világban nem értelmezhető világokkal találjon kapcsolatot. Az egyik ezek közül az almáskofa által képviselt csodás világ, amely elsősorban negatív tulajdonságokat mutat fel /csúnyaság, kellemetlen hang, visszataszító környezet, ellenséges viselkedés Anselmussal szemben/, és amelynek fő célja az, hogy Anselmust a polgári világhoz láncolja /fő eszköze ebben Veronika, illetve Veronikának Anselmus iránt érzett, a polgári világban belül maradó szerelme/. Anselmus kapcsolatba kerül egy másik csodás világgal is, amely az előbbivel ellentétben főleg pozitív tulajdonságokkal rendelkezik /szépség, csodálatos természeti környezet, barátságos viselkedés Anselmussal szemben, sőt, Serpentina révén, szerelem Anselmus iránt, a hétköznapi boldogulást felülmúló boldogság ígérete/. Anselmus szerelmes lesz a csodálatos zöld kigyóba, Serpentinába, s ennek hatása alatt egyre jobban megérti e csodás világ megnyilatkozásait, képessé válik a Lindhorst mint szellemfejedelem által kitűzött feladat teljesítésére, ezáltal mindjobban eltávolodik a polgári világtól. Ez a fejlődése azonban nem egyenes vonalú, hanem a csodás világokba vetett hit és a polgári világ értelmezésének elfogadása közötti vissza-visszatérő ingadozásokat foglal magába /a polgári világ tagjai ugyanis nem hisznek egyik csodás világ létezésében sem/. Az almáskofa csodás világa - varázseszközök segítségével - döntőnek látszó győzelmet arat Anselmuson /ezáltal a másik csodás világon is/: visszavezeti őt a polgári világba/ Anselmus ekkor nem hisz e csodás világban, és Serpentina helyett Veronikába szerelmes/. A két csodás világ között

lezajló - és csodás eszközökkel megvívott - küzdelem végül a Lindhorst képviselte csodás világ végleges győzelmét hozza magával; Anselmus is visszatér ehhez, sőt bele is épül /feleségül veszi Serpentinát, megkapja a szimbolikus értékű aranycserepet/, és a természettől elszakadt modern polgári világból kilépve, "minden lény szent összhangját", a költészet lényegét felismerve él. A polgári világban ugyanakkor Heerbrand lép Anselmus helyére, ő éri el a kitűzött társadalmi sikert, ő veszi feleségül Veronikát, így ebben a világban is harmonikus vég-ső állapot következik be.

2.2. A Meister Floh c. mese főszereplője, Peregrinus Tyss is a polgári világhoz tartozik, sőt e világ elfogadott tagja. Ugyanakkor ő sem illeszkedik teljesen ebben a világha: visszavonultan él, van benne valami különös. Gyermekkorában is különös módon fejlődött: igazán csak az kötötte le a figyelmét, ami belsőleg érintette, ezek pedig a csodás dolgok voltak, a polgári világ fő foglalatosságai /pénzügyek, kereskedés/ egyáltalán nem érdekelték. Peregrinus tehát mintegy álomvilágban élt, s amikor a valóság /szülei halálakor/ betört ide, a maga számára fenntartja az illúziók világát /úgy tesz, mintha a szülei még élnének, ünnepségeket, karácsonyt rendez/, ez azonban csak a polgári világ "korrigált" formája, nem alapvetően ellentétes vele /az ünnepségek, a karácsonyi ajándékozás a polgári világ tartozékai/. A polgári világtól eltérő ezen tulajdonságai révén Peregrinus is alkalmas lesz arra, hogy attól különböző csodás világgal kerüljön kapcsolatba. Szerelmes lesz Dörtjébe, aki polgári létén túl egy csodás világ képviselője is /ő Gamaher hercegnő/, akit egykor a csodás világban ellenfelei elpusztítottak. Peregrinusnak ez a szerelme azonban ellentmondásos /Dörtjében, szépsége ellenére, van valami kísérteties/. Ennek fő oka az, hogy ő Dörtje számára csupán eszköz: Dörtje a Peregrinus birtokába került Meister Floh-t akarja megszerezni. Peregrinus viszont, éppen a Meister Floh-tól kapott varázseszköz /az emberek valódi gondolatait megmutató mikroszkó-

pikus lencse/ segítségével ellenáll neki, és ezáltal legyőzi a Dörtjét segítő Leuwenhoek-ot és Swammerdammot. Leuwenhoek és Swammerdamm a polgári világ tagjai is, ugyanakkor viszont csodás világuk is van: mindketten régóta halott tudósok, akik a természet erőit akarják hatalmukba állítani. Dörtjét /azaz Gamaheh hercegnőt ők próbálják életre kelteni, s ehhez akarják megszerezni Meister Floh-t, aki szintén varázseszközök birtokában van /a mikroszkopikus lencse, illetve a csipése/, sőt Peregrinust is fel akarják használni a természet titkainak megfejtéséhez: Peregrinus ugyanis tudtán kívül valamilyen csodás erő birtokában van. A Dörtje-féle szerelem elutasítása és az igazi harmóniát adó szerelem megismerése juttatja el Peregrinust saját mágikus hatalmának megismeréséhez /a szerelem mint a titkok birtokába juttató erő motívumát itt is szerepel/: valójában ő a csodás világ fő képviselője /König Sekakis/, aki vissza tudja adni Dörtjének igazi alakját, és beteljesíti a Dörtjébe szinte reménytelenül szerelmes Pepusch szerelmét is. /Pepusch is kettős létű: a polgári világban Peregrinus barátja, a csodás világban pedig a Distel Zeherit./ Peregrinus mágikus erejével elpusztítja a saját és a csodás világ más képviselőinek ellenfeleit /Swammerdammot, Leuwenhoek-ot, a Genius Thetelt és az Egelpriinzt/: ők azért bűnhődnek, mert a valódi titkokat és összefüggéseket sohasem ismerték fel. Peregrinus azonban nem marad meg a csodás világban, hanem visszatér a polgári világba azáltal, hogy a könyvkötő lányát, Röschent veszi feleségül. Így tehát végsősoron elfogadja a polgári világot, de egyrészt csodás világának tudata révén felül is emelkedik azon, másrészt pedig a Röschen képviselte polgári világ bizonyos fokig eltér a polgári világ többi tagjainak világától. Peregrinus így, mintegy e polgári világ "javított" változatát valósítja meg a mese végén. Ezzel szemben áll Dörtje és Pepusch, azaz Gamaheh és Distel Zeherit sorsa: eredeti csodás alakjukat visszanyerik ugyan, szerelmük azonban a halálban teljesedik be: a csodás világ mint különálló világ ezzel mintegy megszűnik létezni,

hiszen Peregrinus mint a csodás világ megmaradt képviselője a polgári világban él tovább.

2.3. A mesék egyik legfőbb szerkezeti vonása az, hogy majdnem minden szereplőnek két "világa" van. Kivétel ez alól a Topf-ban Serpentina, neki csak csodás világa van, és Heerbrand, aki csak polgári világgal rendelkezik, illetve a Meister Floh-ban Meister Floh, akinek csak egy, a csodás és a polgári világ közötti szintet képviselő világa van, valamint Röschen, aki csak polgári világgal rendelkezik. Ennek megfelelően Anselmusnak van egy polgári és egy ezzel ellentétes csodás világa. Lindhorst az egyik világában polgári foglalkozást űző levéltáros, a másikon szalamandra és szellemfejedelem. Az almáskofa az egyik világában polgári öregasszony, az öreg Liese, a másikon pedig boszorkánymesterséggel foglalkozó figura. Veronika az egyik világában jólnevelt polgárkisasszony, a másikon a boszorkány almáskofa segítőtársa. Hasonlóképpen Peregrinusnak is van egy polgári, valamint egy csodás világa is. Anselmussal ellentétben azonban ő korábban volt tagja ennek, és bár a csodás világ lényegi összefüggéseit bizonyos szinten megőrzi, végül a polgári világban marad: két világa így mintegy egymásba olvad, és az egyik dominálja a másikat. Ugyanilyen módon megadhatók a Meister Floh többi szereplőinek világai is /erre az előzőekben már utaltunk/.

Az egyes szereplők saját világai egymással ellentétes prédikátumokat tartalmazó kijelentésekből épülnek fel, így pl. Anselmus polgári világa kizárja Anselmus csodás világát, a Meister Floh-ban pedig Peregrinus két világa áll szemben egymással. Ugyanígy, szembeállíthatók egymással mindkét mese többi szereplőinek világai is. Ugyanakkor viszont egy-egy szereplő oppozicionális világai különböző "fölérendelt" világokhoz rendelődnek hozzá. Egy-egy ilyen "fölérendelt" világ elemei a szereplők egyes megfelelő világai, a hozzárendelés pedig egy-egy kitüntetett prédikátumot tartalmazó kijelentés révén történik. Így a Topf-ban a /+hit a csodás világ létezésében/ prédikátumot tar-

talmazó kijelentés alapján meghatározható a "polgári világ", amelynek elemei Anselmus, Lindhorst, az almáskofa, Veronika, Heerbrand, Paulmann polgári világai. Vele szemben áll a "csodás világ", amely a / + természet mélyebb összefüggéseinek ismerete/ prédikátumot tartalmazó kijelentés révén két részvilágra bontható: az egyiknek elemei Anselmus, Lindhorst és Serpentina csodás világa, a másiknak pedig az almáskofa és Veronika csodás világa. A két csodás világ ellentétes a polgári világgal, de egymással is opozícióban állnak. Ennek az opozíciónak a polgári világgal való ellentététől némileg eltérő jellege van: a két csodás világnak vannak közös tulajdonságai is, de az opozicionális tulajdonságok végeredményben dominálják ezeket.

A különböző szereplők ellentétes világai a Meister Floh-ban is sajátos "fölérendelt" világokba integrálódnak. A / + a csodás világ ismerete/ prédikátumot tartalmazó kijelentés alapján meghatározható a polgári világ /Peregrinus, Pepusch, Dörtje, Swammerdamm, Leuwenhoek, Thetel, az Egelprinz polgári világa, valamint Röschen világa, illetve a polgári világ egyéb tagjainak - pl. Peregrinus szülei - világa/. A / + gondolatokkal egyező szavak/ prédikátumot tartalmazó kijelentés alapján e polgári világ is tovább bontható, akkor az egyik csoportba tartozik Peregrinus, Pepusch polgári világa és Röschen világa, a másikba pedig a többi felsorolt szereplő polgári világa. A / + csodás világ ismerete/ prédikátumot tartalmazó kijelentés kijelöli a "fölérendelt" csodás világhoz tartozó világokat is, amelyek a / + valódi megismerés/ prédikátumot tartalmazó kijelentés alapján két újabb csoportra bontható: az egyikhez tartozik Peregrinus, Pepusch, Dörtje csodás világa, sőt bizonyos fokig ide sorolható Meister Floh világa is. A másik csoportba tartozik Leuwenhoek és Swammerdamm, illetve a Genius Thetel és az Egelprinz csodás világa. A "fölérendelt" csodás világ két része, bizonyos közös tulajdonságai ellenére itt is alapjában véve szembenáll egymással, sőt végül is az egyik teljesen meg

is szűnik. A "fölérendelt" csodás világ a polgári világgal is ellentétben áll, de a Topf-mesétől eltérően itt a végén a polgári világ dominál.

3. Az elemzések révén megadható a mesék elvont szerkezete. Az elkülöníthető nagyobb egységeket "lehetséges világoknak" tekintjük: a történetet felfoghatjuk bizonyos számú "lehetséges világ" univerzumának: "A /narrative/ universe is composed of a number of possible worlds... The set of all possible worlds relative to a given fundamental universe has a relation of accessibility defined on it"². Egy-egy "lehetséges világ" úgy fogható fel, mint "eine Menge von Sachverhalten, die logisch konsistent ist und in dem Sinn vollständig, da für jede Tatsache in unserer Welt sie selbst oder ihre Negation in dieser Menge enthalten ist"³, azzal a megszorítással azonban, hogy egy-egy narratív "lehetséges világ" a fenti értelemben nem szükségszerűen teljes, így egy-egy "lehetséges világ" leírása csak az adott mű/vek/ univerzumán belül szükséges tényállásokat tartalmazza⁴. A mű univerzumának összes "lehetséges világai" azonban együttesen az adott szövegvilág teljes leírását adják meg.

3.1. Az E.T.A. Hoffmann-mesékben - a részletes elemzés alapján - megkapjuk a szövegvilág egy-egy individuumának tulajdonságait, az egy-egy individuumhoz tartozó prédikátumokkal alkotott kijelentéseknek a felsorolása pedig kijelöli az adott individuum "lehetséges világait".

Legyen $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, \dots$ a szöveg individuumainak halmaza,

$F, G, H, I, J, K, \dots$ az individuumokhoz hozzárendelhető prédikátumok halmaza,

$p, q, r, z, \dots$ az $Fx_1, Gx_1, Hx_1, \dots$ szerkezetű kijelentések halmaza.

Ekkor egy ' x_1 ' individuum egy "lehetséges világa":

$W_{x_1} = p, q, r, \dots$

Jelöljük $F', G', H', \dots$ -vel az $F, G, H, \dots$ prédikátumok ellentétét, $p', q', r', \dots$ -vel pedig az $F'x_1, G'x_1, H'x_1$ stb. szerkezetű kijelentéseket.

Ekkor az ' x_1 ' individuum W'_{x_1} "lehetséges világa":
 $W'_{x_1} = p', q', r', \dots$

Ilymódon W_{x_1} és W'_{x_1} között oppozíciós kapcsolat áll fenn:
 $R_{\text{opp}} / W_{x_1}, W'_{x_1} /$

Oppozíciós kapcsolat azonban csak egy-egy individuum két különböző "lehetséges világa" között megengedett, egy "lehetséges világon" belül nem szerepelhet egy bizonyos kijelentés és annak ellentéte is.⁵

A fent megadott módon meghatározhatók az összes individuum "lehetséges világai" W_{x_2} , ill. W'_{x_2} ; W_{x_3} ill. W'_{x_3} stb./ is.

Néhány esetben megengedhető, hogy egy-egy individuum csak egy "lehetséges világgal" rendelkezzen, ebben az esetben a "lehetséges világával" oppozícióban álló "lehetséges világot" üres halmaznak tekintjük. /Pl.: $W_{x_4} = q, r, z, \dots$; $W'_{x_4} = \emptyset$./

A szövegvilág az individuumok "lehetséges világainak" megadása révén két, egymással oppozícióban álló "lehetséges világra" bontható, amely elemeiként az individuumok megfelelő "lehetséges világait" tartalmazza, azaz halmazok halmazaként határozható meg:

$$W_1 = \{W_{x_1}, W_{x_2}, W_{x_3}, W_{x_4}, W_{x_5}, W_{x_6}\}$$

$$W_2 = \{W'_{x_1}, W'_{x_2}, W'_{x_3}, W'_{x_4}, W'_{x_5}, W'_{x_6}\}$$

A két oppozicionális "fölérendelt" világra bontás egy-egy ún. "kitüntetett" prédikátumot tartalmazó kijelentés segítségével történik: "kitüntetett" prédikátumot tartalmazó kijelentésnek tekintjük azt a kijelentést, amely valamelyik formájában /pl. p vagy p' / minden individuum világában előfordul. /Igy pl. a p -t tartalmazó individuális lehetséges világok W_1 -et, a p' -t tartalmazóak pedig W_2 -t határozzák meg./

A W_1 "főlérendelt" világ is tovább osztható két részhalmazra, mégpedig egy olyan újabb "kitüntetett prédikátumot tartalmazó kijelentés /pl. z , ill. z' / alapján, mely W_2 -ben nem szerepel, W_1 -ben viszont igen, mégpedig állító vagy tagadó formájában; pl. a z kijelentést tartalmazó individuális világok a W_1 világot, az z' kijelentést tartalmazó individuális "lehetséges világok" pedig $W_{1,,}$ -t jelölik ki:

$$W_1 = \{w_{x_1}, w_{x_2}, w_{x_3}\} \quad W_{1,,} = \{w_{x_4}, w_{x_5}, w_{x_6}\}.$$

Ugyanígy W_2 is felbontható W_2 -re és $W_{2,,}$ -re /ez nem mindig történik meg: a Meister Floh-ban pl. igen, a Topf-ban nem/.

A W_1 , illetve a $W_{1,,}$ "főlérendelt"világok elemei /azaz a bennük szereplő individuális "lehetséges világok"/ egymással összeegyeztethetők /kompatibilisek/: $R_{\text{comp}}/w_{x_1}, w_{x_2}/$ vagy $R_{\text{comp}}/w_{x_2}, w_{x_3}/$, ill. $R_{\text{comp}}/w_{x_4}, w_{x_5}/$, stb.

Ugyanígy összeegyeztethetők egymással a W_2 "főlérendelt" világ elemei is: $R_{\text{comp}}/w'_{x_1}, w'_{x_2}/$, stb.

Ha két individuum "lehetséges világa" összeegyeztethető egymással, akkor ezt úgy is tekinthetjük, hogy elérhetőek egymás számára,⁶ azaz $R_{\text{acc}}/w_{x_1}, w_{x_2}/$ vagy $R_{\text{acc}}/w_{x_2}, w_{x_3}/$, ill. $R_{\text{acc}}/w'_{x_1}, w'_{x_2}/$, stb. /acc = accessible/.

A megfelelő "főlérendelt" világok dominálják az individuumok "lehetséges világait"; ez a dominancia abban áll, hogy a különböző individuumok meghatározott "lehetséges világai" csak bizonyos oppozíciós kapcsolatba kerülhetnek egymással, pl. $R_{\text{opp}}/w_{x_1}, w_{x_2}/$, de $R_{\text{opp}}/w'_{x_1}, w_{x_2}/$ már lehetséges, azaz az azonos "főlérendelt" világhoz tartozó individuumok világai nem lehetnek egymással oppozícióban.

A különböző "főlérendelt" világok között is dominancia-relációk jönnek létre, amelyek segítségével meghatá-

rozható a Hoffmann-mesék szerkezetében végbemenő fő változás. A mesék ugyanis, bár alapstruktúrájuk egységesen írható le, a "fölérendelt" világok közötti dominancia-reláció tekintetében lényeges különbségeket mutatnak föl /itt csak Hoffmann első és utolsó meséjére térünk ki/.

A Der goldne Topf c. mesében a történet egyes szakaszain hol W_2 /a polgári világ/ dominálja W_1 -et /a csodás világot/, és ily módon W_1 -t és $W_{1'}$ -t is /a kétféle csodás világot/:

$R_{dom}/W_2, W_1/$, majd fordítva: $R_{dom}/W_1, W_2/$.

Ugyanakkor W_1 , és $W_{1'}$, között is fennáll ez a dominancia-váltás: $R_{dom}/W_1, W_{1'}/$, majd $R_{dom}/W_{1'}, W_1/$.

A mese végén a dominancia-relációk a következőképpen alakulnak ki: $R_{dom}/W_1, W_{1'}/$ / $W_{1'}$, meg is szűnik/.

W_1 , és W_2 között azonban bizonyos egyensúly jön létre:

$R_{dom}/W_1, W_2/$ és $R_{dom}/W_2, W_1/$.

W_1 , fennmarad és Anselmusnak a polgári világból való kilépése révén különvállik W_2 -től, ugyanakkor viszont W_2 is fennáll W_1 -től függetlenül, sőt mindkettőben harmonikus állapot jön létre/, Anselmus és Serpentina, ill. Heerbrand és Veronika házassága révén/, a csodás és reális elemek sajátos keveréke valósul ezáltal meg.

A Meister Floh c. mesében a történet különböző szakaszain hasonlóan változnak a dominancia-relációk, a mese végén azonban a Topf-tól eltérően a dominancia-viszonyok a következőképpen alakulnak:

$R_{dom}/W_1, W_{1'}/$ / $W_{1'}$, itt is megszűnik/.

ugyanakkor azonban $R_{dom}/W_2, W_1/$, tehát a polgári világ dominálja a csodás világot, olyannyira, hogy az majdnem teljesen meg is szűnik. Itt tehát a polgári világ kerül túlsúlyba, a csodás világ néhány tagja megszűnik létezni, a W_1 '-nek csak egy eleme /Peregrinus csodás világa/ épül be alárendelt formában W_2 -be. Ily módon Hoffmann e késői

meséjében a polgári világ dominálja a csodás világot: a csodás és a reális elemek kerülnek túlsúlyba. Bizonyos fordulatot jelent ez a Hoffmann-mesékben, mert az alapstruktúra döntően megmarad ugyan, egyes elemei között azonban megváltoznak bizonyos kapcsolatok. A romantika bizonyos elemei, kellékei szerepeltetése ellenére e mese végső konkluzióját tekintve a való, reális világhoz kerül közelebb, abban oldódik meg.

3.2. Az ismertetett mese-szerkezet meglehetősen elvont. Ilymódon természetesen elvonatkoztat a szövegek egyéb szintjeitől, pl. a történetek eseménysorainak menétől, lineáris elrendezettségétől, tér-idő-struktúrájától, a szereplők esetlegesebb vonásaitól, stiláris vonatkozásoktól stb. Ugyanigy elvonatkoztat a mesékben szereplő szimbolikus-emblematikus történetektől is, amelyek a megadott modell alapján hasonlóan írhatók le: e történetek mintegy a mesék "elsődleges" történeteinek megismétlései. Ugyanakkor viszont ez az elvont struktúra alkalmas arra, hogy néhány, nem túl nagyszámú elem és a közöttük értelmezett néhány alapvető reláció segítségével megadja a Hoffmann-mesék általános, közös szerkezetét, amelyből az esetleges variációk is levezethetők.

4. A fentiekben ismertetett struktúra azonban egy igen lényeges tekintetben "hiányos": csak a szövegben szereplőként posztulált individuumok "lehetséges világait" és azok relációit adja meg. Nem tartalmazza viszont a Hoffmann-mesékben explicit módon meglévő elbeszélőt és az általa feltételezett olvasót. A /fiktív/ elbeszélőnek a szövegbe való explicit beavatkozásai viszont az adott esetben a szövegek lényeges elemei: az ismertetett struktúra mintegy ettől a fiktív elbeszélőtől függ, akinek "közbeszólásai" a struktúra egyes elemeit kiemelve kettős funkciót töltenek be: egyrészt szemantikai funkciójuk van, amennyiben a szöveg narratív univerzumának bizonyos "lehetséges világai", valamint egyes "lehetséges világok" és az un. valós világ viszonyait explicit módon kiemelik. Másrészt azt a pragmatikai-kommunikatív funkciót is betöltik, hogy a /fiktív/ befogadónak a szövegbe való bevonásával egy

fiktív kommunikatív aktust /folyamatot/ modellálnak. Ez az eljárás a szöveg mindenkor aktuális befogadását is meghatározza: a szöveg aktuális befogadója így bizonyos fokig olyan szabályokhoz jut hozzá, amelyek révén a szöveg különböző "lehetséges világai", valamint a "lehetséges világok" és a valós világ szemantikai viszonyai elérhetőek lesznek számára, így azokat adekvát módon tudja interpretálni, és a szöveget a meglévő irodalmi konvenciók rendszerében /az elbeszélő intencióinak megfelelően/ el tudja helyezni.

A /fiktív/ elbeszélő "közbeszólásai" kétféle irányban hatnak a befogadóra.

4.1. Bizonyos "közbeszólások" a befogadó valós világára, annak tulajdonságaira, elemeire vonatkoznak, és ezeket a szövegben posztulált fiktív individuumok "lehetséges világaival" hozzák kapcsolatba, hasonlítják össze.

Pl. "Wohl darf ich geradezu dich selbst, günstiger Leser, fragen, ob du in deinem Leben nicht Stunden, ja Tage und Wochen hattest, in denen dir all dein gewöhnliches Tun und Treiben... nun lappisch und nichtswürdig erschien? ... Ist dir, günstiger Leser, jemals so zumute gewesen, so kennst du selbst aus eigener Erfahrung den Zustand, in dem sich der Student Anselmus befand."⁷

Ily módon egyfajta referencia-reláció jön létre a befogadó világa és a fiktív individuum "lehetséges világa" között. Ez a következőképpen írható le:

/R₁/ A /fiktív/ elbeszélő a befogadó W_r valós világát a szöveg W_t "lehetséges világaival" kapcsolja össze. A befogadó ezt az R/W_r, W_tⁱ⁻ⁿ /relációt a fiktív elbeszélő által tételezettⁱ⁻ⁿ referencia-relációként értelmezi.

4.2. A /fiktív/ elbeszélő más "közbeszólásai" viszont a referencia-relációról az elbeszélés narratív funkcióira helyezik a hangsúlyt.

4.2.1. Az elbeszélő "közbeszólásai" a szöveg szintaktikai-szemantikai viszonyaira vonatkoznak.

4.2.1.1. Az elbeszélő a szöveg egyes részeit, kompozicionális elemeit hozza kapcsolatba, illetve ezt az összekapcsolást explicit módon kiemeli, hogy ezáltal a kapcsolatok a befogadó számára jobban észrevehetőek legyenek.

Pl. "In dem höchst merkwürdigen Originalcapriccio... befindet sich hier eine Lücke... Man erfährt weder, was dieser Lärm bedeutet, noch wie der Prinz oder Giglio Fava nebst Celionati aus dem Palast Pistoja gekommen... Die fernere Fortsetzung lautet ungefähr wie folgt:..."⁸

4.2.1.2. Az elbeszélő a szöveg egy-egy individuumának különböző "lehetséges világait" hozza kapcsolatba egymással, megkönnyítve ezáltal a befogadónak a szöveg szemantikai relációinak felfogását, s ezáltal hozzájárul ahhoz, hogy a befogadó a maga számára megfelelő módon fejtsze meg a szöveg elvont modelljét.

Pl. "Konnte die genaue Portraitierung der schönen Aline, Dörtje Elverdink oder Prinzessin Gamaheh - denn da eine une dieselbe Person sich nur scheinbar in drei Personen zerspaltet, wei der geneigte Leser schon längst - füglich unterbleiben,"⁹

E "közbeszólások" a következő relációt hozzák így létre: R_2 / A /fiktív/ elbeszélő a szöveg meghatározott részzeit, ill. meghatározott lehetséges világait explicit kapcsolatba hozza egymással: $R/W_{t_i}, W_{t_j} /$. A befogadónak ezáltal a szöveg szintaktikai-szemantikai viszonyait explicit módon fel kell ismernie.

4.2.2. Az elbeszélő "közbeszólásai" a szöveg létrehozásának folyamatára, illetve bizonyos irodalmi konvenciókra vonatkoznak.

A szöveglétrehozás folyamatának egyes problémáit ismertetik pl. a következő szövegrészletben:

"Ich härmte mich recht ab, wenn ich die eilf Vigilien, die ich glücklich zustande brachte, durchlief und nun dachte, da es mir wohl niemals vergönnt sein werde, die zwölfte als Schlußstein hinzuzufügen."¹⁰

A szöveg felépítését, stílusát befolyásoló konvenciókra hivatkozik pl. a következő részletben:

"Es war einmal - welcher Autor darf es jetzt wohl noch wagen, sein Geschichtlein so zu beginnen. - "Veraltet!" - "Langweilig!" - so ruft der geneigte oder vielmehr ungeneigte Leser, der nach des alten römischen Dichters weisem Rat gleich medias in res versetzt sein will... Gegenwärtiger Herausgeber des wunderbaren Märchens von Meister Floh meint nun zwar, daß jener Anfang sehr gut und eigentlich der beste jeder Geschichte sei, weshalb auch die vortrefflichsten Märchenerzähler, als da sind Ammen, alte Weiber u.a., sich desselben jederzeit bedient haben; da aber jeder Autor vorzugsweise schreibt, um gelesen zu werden, so will er... dem günstigen Leser durchaus nicht die Lust benehmen, wirklich sein Leser zu sein. Er sagt daher ohne alle weitere Umschweife, da ..."¹¹

Ezek az eljárások a következő relációban foglalhatók össze:

R_3 / A /fiktív/ elbeszélő a szöveg W_t "lehetséges világait bizonyos K_1 irodalmi t_i -n konvenciókkal hozza kapcsolatba: R/W_t , K_1 /. Az adekvát befogadáshoz a befogadónak t_i -n ezt a relációt is fel kell fognia, és ennek alapján a szöveghez az "irodalmi" és "fiktív" jegyeket kell hozzárendelnie.

4.3. Az ismertetett eljárások végsősoron hozzájárulnak ahhoz, hogy az aktuális befogadó megfelelő módon interpretálja a szövegeket. E megfelelő interpretációhoz az is szükséges, hogy a szövegeket fiktívként, s a bennük szereplő individuumokat fiktív individuumokként fogja fel. Az R_1 reláció ugyan referencia-relációt hoz létre a szövegek "lehetséges világai" és a valós világ között, R_2 és R_3 viszont, az elbeszélő narratív funkciójára helyezve a hangsúlyt, ezt a relációt relativizálja, így a befogadó /ha megfelelően tudja e relációkat értelmezni/ végül fiktív szövegekként értelmezi e meséket.

Jegyzetek:

- ¹ Ld. Kanyó 1981:50-51 és 60-61.
- ² Kahn 1973:7
- ³ Kutschera 1976:23
- ⁴ Ld. Kanyó 1980:28
- ⁵ Egy individuum egy bizonyos "lehetséges világa" ilyen módon konzisztens /ld. ezzel kapcsolatban Hintikkánál az un. C.~-feltételt; Hintikka 1969:59/
- ⁶ Az elérhetőségi relációval kapcsolatban ld. pl. Kutschera 1976:27
- ⁷ Der goldne Topf. In: Hoffmann ⁵1976:I/78.
- ⁸ Prinzessin Brambilla. In: Hoffmann ⁴1980:565
- ⁹ Meister Floh. In: Hoffmann ⁵1976:II/186.
- ¹⁰ Der goldne Topf. In: Hoffmann ⁵1976:I/139
- ¹¹ Meisten Floh. In: Hoffmann ⁵1976:II/141

Irodalomjegyzék:

- 1/ E.T.A. Hoffmann ⁵1976: Hoffmanns Werke in drei Bänden. Aufbau-Verlag, Berlin-Weimar. /Bibliothek deutscher Klassiker/.
- 2/ E.T.A. Hoffmann ⁴1980: Märchen und Erzählungen. Aufbau-Verlag, Berlin-Weimar. /Bibliothek der Weltliteratur/.
- 3/ Hintikka, J. 1969: Models for Modalities. Selected Essays. D. Reidel. Dordrecht.
- 4/ Kahn, E. 1973: Finite-state models of plot complexity. In: Poetics 9: 5-20.
- 5/ Kanyó, Z. 1980: Die Verwendung der Semiotik der "möglichen Welten" in der Analyse literarischer narrativer Texte. In: Csúri, K. /ed./: Literary Semantics

and Possible Worlds. Szeged. Studia
Poetica 2. 23-31.

6/ Kanyó, Z. 1981: Sprichwörter. Analyse einer einfachen
Form. Ein Beitrag zur generativen Poetik.
Akadémiai, Budapest.

7/ Kutschera, F. von 1976: Einführung in die intensionale
Semantik. Walter de Gruyter, Berlin-
New York. /Grundlagen der Kommunikation/.